

MIECZYŚLA W JAGŁOWSKI
Akademia Rolniczo-Techniczna
w Olsztynie

WSPÓŁCZESNA FILOZOFIA HISZPAŃSKA (SZKIC INFORMACYJNY)

Od dwustu lat w pracach hiszpańskich historyków pojawia się pytanie o specyficzny koloryt filozofii uprawianej w ojczyźnie Cervantesa. W odpowiedzi na nie podkreśla się najczęściej jej epizodyczność. Jak powiada S. Rabade; „Mamy samotne gwiazdy, nie potrafiłmy jednak stworzyć konstelacji” (11. 9). Owe „samotne gwiazdy” filozofii hiszpańskiej to postacie powszechnie znane, jak np. Seneka (lata 3-65 n. e.), Avempace (1085-1138), Averroes (1126-1198), Majmonides (1135-1204), czy F. Suarez (1548-1617). Koncepcje tych wybitnych indywidualności nie znajdowały kontynuatorów. Jak stwierdza cytowany filozof, przyczyną tego stanu rzeczy jest utrzymująca się w Hiszpanii do czasów nowożytnych wielość nurtów kulturowych: łacińskiego, arabskiego, żydowskiego i hiszpańskiego, oraz zróżnicowany regionalizm. Wielość kontekstów religijnych, językowych, narodowych i in., w których funkcjonowały dzieła poszczególnych twórców, okazała się czynnikiem skutecznie ograniczającym zakres ich popularności i oddziaływania. W opinii J. L. Abellana (l. 166-177) przyczyną nieciągłości hiszpańskiej myśli filozoficznej są również liczne fale emigracji intelektualistów powodowane przyczynami politycznymi. W ich rezultacie w kraju pozostawały „pokolenia bez nauczycieli”.

Mimo tej różnorodności postaw, historycy odnajdują łączące ich treści. Np. S. Rabade utrzymuje, że rdzeniem filozofii hiszpańskiej, a zarazem jej najistotniejszym wkładem do kultury powszechnej jest humanizm. Pierwszym humanistą hiszpańskim był Seneka. Głosił on myśl o równości ludzi wbrew ich niejednakowej kondycji społecznej. Filozof ten podstawę równości ludzi dostrzegał w ich duchowej wolności. W tym samym kierunku zmierzały rozważania prawników i teologów Złotego Wieku (humanizm prawniczy i teologiczny). Wraz z odkryciem Ameryki pojawiła się konieczność określenia stosunku Europejczyków do odkrywanych ludów. Wbrew przeważającemu w Europie przekonaniu o niższości „dzikich”, teologowie z Salamanki argumentowali, że można te rasy zrównać z naszą poprzez ich oświecenie. Zagadnieniem równie szeroko w owym czasie dyskutowanym był problem zależności wolności ludzkiej od woli Boga. W sporze tym rzecznikami poglądu o ograniczonej zależności człowieka od Boga byli jezuici z L. de Moliną (1535-1600) na czele. Najnowsza epoka rozkwitu humanizmu związana jest z filozofią M. de Unamuno (1864-1936) i J. Ortegi y Gasset (1883-1955). Zasadniczym rysem tej odmiany humanizmu, zwanego humanizmem egzystencjalistycznym i witalistycznym, jest konkretne i indywidualistyczne ujmowanie człowieka.

Trudno jest jednoznacznie określić granice jakiegokolwiek epoki historycznej. W odniesieniu do współczesnej filozofii hiszpańskiej jako jej początek można zasadnie przyjąć połowę XIX wieku. Stulecie to nie było w Hiszpanii okresem szczególnie sprzyjającym rozwojowi życia intelektualnego. W ciągu jego trzech pierwszych ćwierci kraj ten był areną licznych wojen oraz pięciu ogólnonarodowych powstań. Mimo to, w latach trzydziestych budzi się i bujnie tutaj rozwija literatura romantyczna, która bywa często porównywana z dokonaniem Złotego Wieku. W filozofii w tym okresie dominuje tradycjonalizm. Jego główne wątki to religia i ojczyzna. Najwybitniejszymi przedstawicielami tego nurtu byli pisarze katolicy: J. D. Cortes (1809-1853) i J. Balmes (1810-1848).

W tych okolicznościach w połowie dziewiętnastego stulecia pojawia się w Hiszpanii *krauzyzm* — ruch filozoficzno-społeczny, którego oddziaływanie sięga, jak niektórzy sądzą, głęboko w wiek XX. Nazwa tego ruchu wywodzi się od nazwiska mało znanego w Europie, a dzisiaj zupełnie zapomnianego niemieckiego filozofa K. Ch. Krauzego (1781-1832). Filozof ten głosił pogląd zwany *panenteizmem*. Według niego świat jest sumą objawień osoby Boskiej istniejącej poza światem. Istotą życia ludzkiego stanowi natomiast dążenie do harmonii, którą jest Bóg, a warunkiem jej osiągnięcia jest rozbudzenie ambicji poznawczych. Filozofię tę propagował w Hiszpanii J. Sanz del Rio (1814-1869), który zapoznał się z nią w czasie studiów w Heidelbergu. Jak pisze historyk: „Co zdumiewa w krauzyzmie, a zwłaszcza w dziełach Sanza del Rio, to kontrast między ich jałowością teoretyczną a skutkami i olbrzymim wpływem, jaki wywarły na terenie nauczania i życia intelektualnego w Hiszpanii” (13. 211-213). Pod koniec lat pięćdziesiątych XIX stulecia krauzyści odchodzą od filozofii i swoje wysiłki poświęcają reformie szkolnictwa, dostrzegając w tej dziedzinie zasadniczy fundament reformy umysłowej. W 1876 zakładają oni niezależną od Kościoła i państwa Wolną Wszechnicę (Institucion Libre de Enseñanza). Jej celem było wychowywanie młodzieży w poszanowaniu najwyższych wartości, kształtowanie u wychowanków umiejętności kierowania własnym życiem i rozwijania uzdolnień. W ten sposób krauzyzm stał się niebawem stylem życia. Rozbudził on również zainteresowanie kulturą germańską. Zaowocowało ono m. in. wyjazdami na studia do Niemiec. W ostatnich dwóch dziesięcioleciach XIX wieku, kiedy w Hiszpanii stały się popularne idee pozytywizmu, krauzyści chętnie zaakceptowali postulaty empiryzmu, a także ulegli kultowi nauki.

W roku 1898 w rezultacie wojny ze Stanami Zjednoczonymi Hiszpania traci ostatnie kolonie. Nagła metamorfoza imperium kolonialnego w europejski kraj średniej wielkości została przyjęta przez Hiszpanów jako klęska. Jej data stała się punktem odniesienia twórczości pokolenia, które wtedy właśnie rozpoczynało działalność. Tę generację artystów i intelektualistów przyjęło się nazywać *pokoleniem 98*. Znany jest pogląd, że jego twórczość była głównie próbą racjonalizacji klęski (8.47—48). Wspólnym jej motywem jest troska o ojczyznę. Rozważania o Hiszpanii dotyczą jej metafizycznej istoty, poszukiwanej w tradycji, języku, pejzażu Kastylii, przeciwstawianej Hiszpanii jako realności politycznej. Twórczość tego pokolenia odznacza się szczerością, personalizmem, autobiografizmem.

W naszej perspektywie najbardziej interesującą postacią pokolenia 98 jest Miguel de Unamuno — poeta, eseista, autor powieści i dramatów oraz kilku książek filozoficznych,

z których najciekawsze to: *O poczuciu tragiczności życia u jednostek i narodów* oraz *La agonía del cristianismo (Agonia chrześcijaństwa)*. Jego twórczość można interpretować jako ekspresję osobistych przeżyć — przede wszystkim zaś tragicznej niemożności uwierzenia w Boga, gwaranta osobowej nieśmiertelności człowieka. Filozof twierdził, że dominującym składnikiem ludzkiego życia jest odczucie absurdalności i tragizmu istnienia. Człowiek przeżywa także nieprzezwycięzalny konflikt pomiędzy potrzebami serca a argumentami rozumu. W imię wartości jednostkowego życia i konkretności ludzkich problemów Unamuno występował przeciwko racjonalistycznej tradycji filozofii europejskiej.

Warto też wspomnieć o jednym z interesujących pomysłów znakomitego poety, a później także pisarza — A. Machado (1875-1939). W *De un cancionero apócrifo* stworzył on kilka fikcyjnych postaci — apokryfów. O realności jednego z nich — J. de Maireny — świadczyły publikowane w prasie wykłady. Dzięki wprowadzeniu do powieści apokryfów narracja uzyskała wymiar polifoniczny, bowiem u Machado osobowości fikcyjne i ich racje są równorzędne z osobą i argumentami autora (2. 122-126).

Na początku XX wieku, gdy pokolenie 98 publikuje swe najlepsze dzieła, J. Ortega y Gasset występuje z krytyką jego kultu formy, prymatu uczucia nad intelektem oraz głoszonego przez M. de Unamuno hasła afrykanizacji Hiszpanii. Ortega, a później i jego pokolenie, dąży do przyzwyciężenia tendencji neoromantycznych, subiektywistycznych i indywidualistycznych, przeciwstawia im tworzenie idei, wartości i koncepcji. Pokolenie Ortegi inaczej także postrzega Hiszpanię — przestaje ona być mistycznym przedmiotem udręki, staje się natomiast rzeczywistością historyczną.

Umysłowość Ortegi kształtowała się nie tylko w ojczystym kraju, lecz także na uniwersytetach niemieckich, w kontakcie z nowoczesnymi prądami filozoficznymi. Po powrocie do kraju filozof podjął zadanie europeizacji Hiszpanii, założył czasopismo „Revista de Occidente” propagujące najnowsze idee filozoficzne, inspirował działalność translatorską. Pisał bardzo wiele. Najchętniej wypowiadał się w eseju, zawsze błyskotliwy, chociaż często mało precyzyjny — stąd też wynikają kłopoty z jednoznaczną interpretacją jego myśli. Do najlepszych jego prac należą: *Meditaciones del Quijote (Rozważania o Don Kichocie)*, *El tema de nuestro tiempo (Problem naszych czasów)*, *Dehumanización de la cultura i inne eseje, Bunt mas...* W wieku 26 lat otrzymał Katedrę Metafizyki na Uniwersytecie Madryckim.

Punktem wyjścia filozofii Ortegi jest konstatacja: „Jestem mną i moimi okolicznościami”. Istotą podmiotowości stanowi życie. Jest ono zarówno rzeczywistością „radikalną” jak i najbardziej podstawową formą racjonalności — „rozumem witalnym”. Życie jest przez Ortegę zawsze ujmowane jednostkowo, stąd też w teorii poznania jest on zwolennikiem perspektywizmu, który zakłada prawdziwość wszystkich indywidualnych wizji rzeczywistości. Doktryna Ortegi nosi nazwę racjowitalizmu. Filozof nie zbudował ostatecznie racjowitalistycznej metodologii, chociaż, jak się zdaje, była ona głównym celem jego teoretycznych dążeń. Jej opracowywaniem zajmowali się jego liczni uczniowie. Największy rozgłos przyniosła Ortedze książka pt. *Bunt mas*, w której przeprowadził gruntowną krytykę współczesnej cywilizacji zachodniej.

W rezultacie wielokierunkowego oddziaływania Ortegi powstała *szkoła madrycka*. Nie jest ona formalną instytucją, lecz specyficznym stylem filozofowania. Najczęściej jej zalicza

się do niej takich filozofów jak: J. Marias (ur. 1914), J. Ferrater Mora (ur. 1912), X. Zubiri (1898-1983), M. Zambrano (1907-1991), J. Gaos (1900-1969), A. Rodriguez Huescar (ur. 1912), M. Granell (ur. 1906), P. Garagorri (ur. 1916), P. Lain Entralgo (ur. 1908), J. Aranguren (ur. 1909). Odziaływanie myśli Ortegi y Gasseta utrzymuje się po dzień dzisiejszy — zarówno w Hiszpanii jak i w Ameryce Łacińskiej. Zanim jednak mogło ono wydać owoce w kraju, w Hiszpanii wybuchła wojna domowa (1936-1939), która rozproszyła filozofów — tak jak innych twórców kultury — po świecie. Najczęściej udawali się oni do Ameryki Południowej, przede wszystkim do Meksyku.

W okresie autorytarnych rządów gen. Franco (1939-1975) życie intelektualne Hiszpanii ewoluowało w kierunku stale poszerzających się swobód. Początkowo jednak, w latach 1939-1945, było ono sparaliżowane. Był to okres ideologicznej jednostronności, dominacji cenzury (głównie kościelnej). Opuszczone katedry filozofii na uniwersytetach zajmowali scholastycy. Falangistowsy intelektualści, wsparci później przez myślicieli innych orientacji (takich jak np. J. Marias czy X. Zubiri), dostrzegając niebezpieczeństwa wiążące się z tą sytuacją, usiłowali poszerzyć obszar wolności. Temu celowi służyć miało założone przez nich pismo „Escorial” (1940 rok), które po pewnym czasie zostało zlikwidowane. Dalszy postęp w odzyskiwaniu swobód twórczych dokonał się w latach 1945-1951 w rezultacie polemiki w środowiskach katolickich na temat rehabilitacji przedwojennych myślicieli. Ponownie zaczyna publicznie funkcjonować m. in. myśl Ortegi i jego uczniów. Z emigracji powraca również sam filozof i wraz z J. Mariasem zakłada w 1948 roku niezależny Instituto de Humanidades, zamknięty następnie po dwóch latach funkcjonowania. Publikuje się liczne prace poświęcone dziejom Hiszpanii, toczy się na ten temat dyskusja. Wartym odnotowania zjawiskiem w okresie następnym (1951-1956) było pojęcie przez L. Arangurena dialogu z protestantyzmem i egzystencjalizmem. Filozof ten jako pierwszy zainteresował się także zintegrowaniem z rodzimą kulturą myśli emigracyjnej. Pojawia się zainteresowanie neopozytywizmem, C. Paris (ur. 1925) wraz z innymi filozofami zakłada czasopismo „Theoria” poświęcone problematyce metodologicznej. Popularność filozofii analitycznej wzrasta w latach następnych (1956-1962). Staje się ona również podstawą krytyki irracjonalnej ideologii oficjalnej. Dzięki niej podnosi się także poziom obiektywizmu i ścisłości nauk humanistycznych. Książka dominikanina S. Ramireza (1891-1967) pt. *La filosofía de Ortega y Gasset* wywołuje jedną z największych do dzisiaj polemik na temat filozofii Ortegi. Pojawiają się pierwsze symptomy recepcji „myśli dialektycznej” — marksizmu — głównie w jej metodologicznej postaci. Lata 1962-1969 są okresem bardzo ożywionej działalności intelektualnej, powstają liczne czasopisma naukowe, nauki społeczne osiągają metodologiczną dojrzałość. Z bardzo życzliwym przyjęciem spotyka się encyklika Jana XXIII *Pacem in terris* (kwiecień 1963). Uniwersytety hiszpańskie przeżywają kryzys. Wynika on z uświadomienia ich anachronizmu. Lata siedemdziesiąte, szczególnie zaś ich druga połowa, są okresem nieskrępowanej działalności intelektualnej. Czasy świetności sięgające początków lat osiemdziesiątych przeżywa marksizm, który zdominował w tych latach życie umysłowe Hiszpanii (5. 19). Najnowsze tendencje współczesnej filozofii hiszpańskiej to *neonietzscheizm*, *filozofia karnawałowa*, *neanarchizm*.

W ramach krótkiego szkicu nie możemy szczegółowo omawiać kierunków współczesnej filozofii hiszpańskiej. By zilustrować jej różnorodność i bogactwo ograniczamy się jedynie do wymienienia nazw i najwybitniejszych przedstawicieli niektórych z nich.

Jako najbardziej ortodoksyjnego kontynuatora racjonalizmu Ortegi wymienia się J. Mariasa. Podejmuje on liczne zagadnienia sformułowane przez Ortęgę dając im niejednokrotnie precyzyjne rozwiązania. Jego najbardziej oryginalną koncepcją jest antropologia metafizyczna, stawiająca w centrum zainteresowania ludzką cielesność. Zmodyfikowaną metodą ortegiańską (*rozumem poetyckim*) posługuje się Maria Zambrano. Poszukując świętości tworzy m. in. fenomenologią ludzkich doznań. Filozofem, u którego „racjonalizm osiągnął stan silnego wycieńczenia” (7. 315) jest J. Gaos. Wyzwolił się on ostatecznie z ortegizmu i sformułował własną koncepcję filozoficzną, którą nazwał *personizmem*. Do tego nurtu zalicza się także X. Zubiri. Jest on uznawany za nawiązanego — obok Ortegi — współczesnego filozofa hiszpańskiego. Centralną kategorią jako antropologicznie ukierunkowanej filozofii jest pojęcie „religacji” (religijnego zakorzenienia człowieka w Bogu), będącej najistotniejszym ontologicznym wymiarem ludzkiego jestestwa.

Spirytualistą był „Xenius” — E. d’Ors (1882-1954). System swój nazwał „filozofią rozumu harmonijnego”. Sformułował koncepcję rozumu o strukturze elipsy, mającego ogniska w inteligencji i życiu, giętkiego i intuicyjnego. Do tego nurtu myśli zalicza się filozofię A. Rubiala (1869-1930), twórcy „korrelacjonizmu”. Głosił on pogląd o jedności hierarchicznej i organicznej uniwersum, antycypował niektóre koncepcje strukturalizmu.

J. L. Aranguren jest personalistą. Jest on autorem teorii stanów duszy pojmowanych jako formy preracjonalnego kontaktu człowieka z rzeczywistością. Dostrzegając w neomarksizmie nadzieję na przezwycięzenie kryzysu moralnego naszej cywilizacji. Personalistą jest też P. Lain Entralgo, autor fenomenologii i metafizyki spotkania, twórca *antropologii nadziei*, rozpatrujący relacje międzyludzkie w aspekcie stosunków między pacjentem a lekarzem.

W filozofii hiszpańskiej można zauważyć znaczne oddziaływanie bergsonizmu i fenomenologii. W odniesieniu do M. Garcii Morente (1886-1942) można nawet mówić — jak proponuje A. Guy (7. 338) — o „bergsonizmie fenomenologicznym”. Filozof ten w tej perspektywie analizował zagadnienia duszy, życia, wolności i poszukiwał apriorycznych zasad postępu. Syntezę bergsonizmu, ortegizmu i fenomenologii opracował J. Xirau (1895-1946). Jest on znany jako autor fenomenologii miłości i koncepcji symbolu.

Początki neopozytywizmu i filozofii nauki sięgają w Hiszpanii lat trzydziestych, kiedy to J. Garcia Bacca (ur. 1901) zapoczątkował uprawianie logiki matematycznej. Filozof zajmował się także filozofią i historią nauki. W ostatecznej fazie twórczości Bacca zbliżył się do marksizmu. C. Paris Amador, neopozytywista młodszego pokolenia, przeciwstawia tradycyjnej koncepcji racjonalności „racjonalizm antropologiczny”. Poszukuje również uwarunkowań myślenia potocznego. Podobnie jak Mounier, odwołując się zarówno do filozofii chrześcijańskiej jak i marksizmu, dostrzega konieczność przeprowadzenia rewolucji personalistycznej.

Marksizm w wersji scjentystycznej uprawiał M. Sacristan (1925-1985). Usystematyzowaną, wręcz akademicką postać swojej doktrynie dał G. Bueno (ur. 1924). Traktuje on marksizm nie jako ideologię, lecz jako światopogląd.

G. Marañon (1887-1960) był psychiatrą. Jego poglądy można zakwalifikować do psychoanalizy. Badał m. in. patologiczne cechy charakteru znanych postaci historycznych. J. J. Ibor (ur. 1908) poddał psychoanalizę krytyce z pozycji katolickich w celu jej zreformowania.

Refleksja ontologiczna związana jest w Hiszpanii z myślą filozofów dawniejszych — św. Augustyna, św. Tomasza i F. Suareza i ma licznych przedstawicieli. Za najwybitniejszego współczesnego metafizyka uchodzi w Hiszpanii J. Zaragüetta (1883-1974). Jego filozofia jest syntezą oddziaływań tomizmu lowańskiego, racjonalizmu, bergsonizmu, fenomenologii i innych doktryn. Jego główną intencją była odnowa metafizyki na gruncie koncepcji życia psychicznego.

Jednym z najnowszych nurtów filozofii hiszpańskiej jest neoanarchizm, reprezentowany przez profesorów A. Garcíę Calvo (ur. 1926) i C. Diaza (ur. 1944). Jako metodę krytyki państwa Calvo stosuje lingwistyczną analizę zjawisk społecznych. Diaz jest anarchistą o opcji personalistycznej. Występuje przeciwko nihilizmowi, jest bardzo wpływowy w kręgach młodzieży uniwersyteckiej.

Głównym teoretykiem ludzizmu (filozofii karnawałowej) jest E. Trias (1942). Według niego filozofia jest ze swej istoty dziedziną intelektualnej wolności i zabawy. Analiza dzieł współczesnych filozofów doprowadziła go do wniosku, że wbrew intencjom ich autorów są one jedynie grą językową.

Najmłodsze pokolenie filozofów powraca do myśli F. Nietzschego. Neonietzscheizm objawił się w postaci nowych tłumaczeń dzieł tego filozofa, jak również pewną ilością komentarzy. Te najnowsze tendencje filozoficzne cechuje irracjonalizm, radosna swoboda, która, jak się zdaje, jest rezultatem wyzwolenia się życia umysłowego spod ucisku oficjalnych ograniczeń, jak i zaniku tych warunków, które od filozofii wymagały szczególnej powagi i odpowiedzialności.

PIŚMIENNICTWO

1. Abellan, J. L.: *Panorama de la filosofía española actual*. Espasa-Calpe, Madrid 1978;
2. Czarnocka, H.: *Apokryfy Antonio Machado w świetle koncepcji „światoodczucia karnawałowego” Bachtina*. W: *Problemy człowieka we współczesnej myśli hiszpańskiej*, red. E. Górski, Wyd. Literackie, Kraków 1982;
3. Diaz, E.: *Pensamiento español 1939-1974*. Cuadernos para el Dialoo, Madrid 1974;
4. Górski, E.: *Jose Ortega y Gasset i kryzys ideologii hiszpańskiej*. Ossolineum, Wrocław 1982;
5. Górski, E.: *Wstęp*. W: *Filozofia marksistowska w Hiszpanii*, pod red. tegoż. KiW, Warszawa 1988;
6. Górski, E.: *Hiszpańska refleksja egzystencjalna. Studium filozofii i myśli politycznej Miguela de Unamuno*. Ossolineum, Wrocław 1979;
7. Guy, A.: *La historia de la filosofía española*. Anthropos, Barcelona 1985;
8. Komorowski, A.: „Pokolenie 98”. *Niektóre problemy racjonalizacji kłęski*. W: *Problemy człowieka...*, op. cit.;

9. Marias, J.: *Filosofía española actual*. Espasa-Clape, Madrid 1967;
10. Marias, J.: *La Escuela de Madrid*. W: *Obras*, t. V. Revista de Occidente, Madrid;
11. Rabade, S.: *Aportaciones del pensamiento español a la filosofía*. W: *Raíces y valores del pensamiento español*. Sevilla 1990;
12. Rio, A. del: *Historia literatury hiszpańskiej*, t. 2. PWN, Warszawa 1972.